

ՀՀ Վայոց ձոր մարզի Եղեգնաձոր քաղաքի
Հովհ. Հովհաննիսյանի անվան թիվ 2 հիմն. դպրոց

Հետազոտական աշխատանք

ԹԵՄԱ՝ « Բաթումի Պայմանագիրը »

ՈՒՍՈՒՑԻՉ՝ Արմինե Մանուկյան

ԽՈՒՄԲ՝ Պատմություն

ԽՄԲԻ ՂԵԿԱԿԱՐ՝ Բարսեղյան Ռուզաննա

2023թ

Բաթումի պայմանագիր, 1918

Ներածություն

Հայաստանի առաջին հանրապետությունն առաջացավ պատմական մի բարդ ժամանակահատվածում: Այդ շրջանում աշխարհը գտնվում էր Առաջին համաշխարհային պատերազմի մեջ: Հենց այս շրջանում էլ Թիֆլիսում գործող Հայոց ազգային խորհուրդն որոշում է հռչակել Հայաստանի անկախությունն: Սրան նախորդող իրադարձությունների մեջ Անդրկովկասյան Սեյմի լուծարումով Վրաստանն 5 ժամ անց արդեն լուծարված Սեյմի դահլիճում հռչակեց իր անկախությունն (մայիսի 26), հաջորդ օրն (մայիսի 27-ին) հայտարարվեց Արևելակովկասյան մուսուլմանական Հանրապետության (ԱԿՄՀ) անկախությունն: Մայիսի 28-ին Թիֆլիսում Հայոց Ազգային խորհուրդն վճռեց հռչակել Հայաստանի անկախությունն:

1918թ-ի հունիսի 4-ին Բաթումում Օսմանյան կառավարությունը՝ ի դեմս պատվիրակներ Խալիլի ու Վեհիբի և Հայաստանի հանրապետության պատվիրակները՝ ի դեմս Ալեքսանդր Խատիսյանի, Հովհաննես Քաջազնունու և Միքայել Պապաջանյանի, ստորագրեցին հաշտության պայմանագիր:

Օսմանյան կայսրությունը դարձավ առաջին պետությունը, որը ճանաչեց Հայաստանի հանտապետությունը 12 հազար կմ² տարածքի վրա:

Բաթումի պայմանագրով գծվեց Թուրքիայի և Հայաստանի միջև սահմանը: Պայմանագիրը որը պետք է վավերացվեր երկու կողմերի օրենսդիր մարմինների կողմից, այդպես էլ չվավերացվեց: Դրա կարիքը չկար, Բաթումի պայմանագրով գծված սահմանը մի քանի ամիս անց փոխվեց հոգուտ Հայաստանի, քանի որ Օսմանյան կայսրությունը առաջին աշխարհամարտի արդյունքում պարտվեց և զորքերը դուրս բերեց Արևելյան Հայաստանի զավթված հողերից:

Արդեն 1919թ-ի գարնանը Բրիտանական զորքերի օգնությամբ հայկական ուժերը վերահսկողության տակ առան Նախիջևանն ու Կարսը: Հայաստանի հանրապետությունը Նախիջևանը կարողացավ պահել ընդամենը 2 ամիս, իսկ Կարսը և ամբողջ շրջանը՝ մինչև 1920թ-ի հոկտեմբերը:

Բաթումի պայմանագրին կից ստորագրվել են մի քանի առձանագրություններ, որոնք մինչև այսօր լուրջ քննարկման և վերլուծության չեն ենթարկվել: Անգամ չեն հրապարակվել որպեսզի քննարկում ծավալի: Այսօր 105 տարի անց մենք չպետք է մոռանանք մեր պատմության այդ ողբերգական էջը, երբ 1918թ-ի հունվարից Թուրքական բանակը անցավ հարձակման և կարճ ժամանակահատվածում գրավեց Արևմտյան Հայաստանը և Արևելյան Հայաստանի մեծ մասը: Այսօր էլ և երբևիցե հայ ժողովուրդը չպետք է կորցնի վտանգի զգացողությունը, անգամ ինքնապահպանման բնագոյը:

Այն ինչ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հայասպան ծրագրերը մնում են ուժի մեջ: Նրանց ընդամենը առիթ է պետք ավարտին հասցնել հայ ժողովրդին և Հայաստան

ոչնչացման իրենց վաղեմի երազանքը, ինչ որ այժմ իրագործվում է Արցախում շրջափակելով և ցեղասպանելով հայ էթնիկ բնակչությանը:

Հայաստանի Հանրապետության տարածքային աճը 1918 - 1920թթ.-ին

Հայ ժողովուրդը հազարամյակների պատմության ընթացքում իր ինքնությունը պահպանելու համար հարկադրված է եղել ընդդիմանալ արևմուտքից և արևելքից իրեն շրջապատող հզոր տերությունների հարձակումներին: Փոխվել են աշխարհակալ հարևան պետությունները, բայց անփոփոխ են մնացել Հայաստանը գրավելու, իրենց միաձուլելու նրանց նկրտումները՝ ձգտումները:

Անհավասար այդ պայքարում հայ ժողովուրդը հաճախ զրկվել է անկախ պետականությունից, բայց կարողացել է գոյատևել, պահպանել իր ազգային նկարագիրը: Կորցրել է պետականությունը, սակայն երբեք չի համակերպվել այդ վիճակի հետ, մշտապես մաքառել է պետականությունը վերականգնելու համար: Ավելին, այն վերականգնելու ձգտումը այնքան զորեղ է եղել և այն աստիճան է համակել ստեղծագործ ու հայրենասեր հայ ժողովրդին, որ փայփայել է անկախ պետություն ունենալու ցանկությունը:

Ազգային պետությունը վերականգնելու ձգտումը չխամրեց նաև 20-րդ դարի 1-ին կեսերին:

1900-ական թթ.-ին հայ ժողովուրդը սկսել է իր պայքարը թուրքական զավթիչների դեմ: Հայաստանը հայտնվել էր մեծ տերությունների և հատկապես Թուրքիայի մեծ տարածքներ նվաճելու պայքարում: Հայաստանի կյանքում մեծ դեր է խաղացել նաև Ռուսաստանը:

Աշխատանքը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության տարածքային աճին 1918, 1919 և 1920թթ.-ին: Այս թեման կարևորվում է այնքանով, որ փորձ է արվում

ցույց տալ տվյալ թվերին Հայաստանի դրությունը միջազգային հարաբերությունների հորձանուտում, դրա տեղն ու դերը աշխարհում:

Թեման գրելիս օգտագործվել են տարատեսակ նյութեր: Աշխատանքում տեղ են գտել հայ-վրացական, հայ-թուրքական պայամանագրերի լուսաբանում:

Անդրկովկասի անկախության հռչակումից հետո (1918թ. ապրիլի 22) Ե. Գեգեչկորին հրաժարական տվեց և կազմվեց նոր կառավարություն՝ Ա. Չխենկելիի գլխավորությամբ: Սեյմը որոշել էր թուրքերի հետ Տրապիզոնում ընդհատված հաշտության բանակցությունները շարունակել Բաթումում: *Բաթումի հաշտության կոնֆերանսին* մասնակցելու համար կազմվեց Անդրկովկասյան նոր պատվիրակություն հետևյալ կազմով. Ա. Չխենկելի՝ նախագահ, Ն. Նիկոլաձե, Ա. Խատիսյան, Հ. Քաջագունի, Մ. Հաջինսկի, Խան-Խոյսկի: Գեներալ Գ. Ղորղանյանը, Ս. Վրացյանը և ուրիշներ նշանակվեցին խորհրդականներ:

Բաթումի կոնֆերանսի հանդիսավոր բացումը տեղի ունեցավ 1918 թվականի մայիսի 11-ին: Թուրքերի կողմից կոնֆերանսին մասնակցում էին՝ Խալիլ բեյը, Վեհիբ փաշան և ուրիշներ, Գերմանիայի կողմից՝ գեներալ Ֆոն Լոսովը և ուրիշներ: Նախագահում էր Խալիլ բեյը:

Ա. Չխենկելին առաջարկեց իբրև բանակցությունների հիմք ընդունել Բրեստ-Լիտովսկի դաշնագիրը, սակայն Խալիլ բեյը վճռականորեն մերժեց այդ առաջարկը, պատճառաբանելով, որ Տրապիզոնի բանակցությունների խզումից հետո նոր դեպքեր են տեղի ունեցել՝ պատերազմ է եղել Թուրքիայի և Անդրկովկասի միջև, արյուն է հոսել, ուստի այլևս անկարելի է գոհանալ Տրապիզոնում ներկայացված պայմաններով: Այնուհետև Խալիլ բեյը Չխենկելիին հանձնեց մի կնքված ծրար, որի մեջ էր Թուրքիայի և Անդրկովկասի հանրապետության միջև կնքված հաշտության պայմանագրի նոր նախագիծը: Դրանով էլ Բաթումի խորհրդածողովի առաջին ու վերջին նիստն ավարտվեց:

Ներկայացված նախագիծը բաղկացած էր 12 հոդվածներից, 3 հավելվածներից և սարսափելի ծանր պայմաններ էր պարունակում ամբողջ Անդրկովկասի,

Վրաստանի և, մանավանդ, Հայաստանի համար: Վրաստանից գրավվում էր Բաթումի շրջանը՝ նավահանգիստով, Ախալցխայի գավառը: Հայաստանից իլվում էին Ալեքսանդրապոլը, Ախալքալաքը, Շիրակը, Էջմիածնի գավառների մեծ մասը, Սուրմալուն, Ալեքսանդրապոլ-Կարս և Ալեքսանդրապոլ-Ջուլֆա երկաթուղին: Հայաստան փաստորեն չէր մնում, հայերին թողնվում էր հազիվ 11.000 քառակուսի վերստի լեռնոտ տարածություն Արագածի և Սևանա լճի միջև: Հողային պայմաններին գատ դրվում էին և չափազանց ծանր տնտեսական, առևտրական, ռազմագիտական և այլ պահանջներ:

Հայ ժողովրդի մղած Մայիսյան հերոսամարտերից հետո պարզ դարձավ, որ Անդրկովկասը արագ քայլերով գնում էր դեպի քայքայում, որովհետև օրեցօր սաստկանում էին հակամարտությունները վրացիների, ադրբեջանցիների ու հայերի միջև: Վրացիները որոնում էին գերմանացիների հովանավորությունը և գաղտնի բանակցություններ էին վարում նրանց հետ դեռևս Տրապիզոնում, ադրբեջանցիները բռնել էին թուրքամետության ուղին և տանում էին նրանց դեպի Բաքու, որն այդ օրերին բոլշևիկների ձեռքին էր: Հայերը մնացել էին մենակ և օրհասական կռիվ էին մղում առաջ շարժվող թուրքական զորքերի դեմ:

1918 թվականի մայիսի 26-ին Բաթումում Խալիլ բեյը Չխենկելուն հանձնեց վերջնագիր, որով պահանջվում էր 72 ժամվա ընթացքում պատասխանել երկու շաբաթ առաջ իրենց ներկայացրած հաշտության նախագիծն ընդունելու կամ չընդունելու մասին:

Նույնը օրը՝ 1918 թվականի մայիսի 26-ին, Թիֆլիսում գումարվեց Սեյմի վերջին, ողբերգական նիստը, որը վրացիների պնդմամբ ընդունեց հետևյալ բանաձևը. Նկատի ունենալով, որ պատերազմի և խաղաղության խնդրում երևան եկան հիմնական տարակարծություններ Անդրկովկասի անկախ հանրապետությունը կամզող ազգերի միջև, որով անհնար է դառնում ամբողջ Անդրկովկասի համար մի հեղինակավոր իշխանության գոյությունը, Սեյմը

արձանագրում է Անդրկովկասի քայքայման փաստը և հայտարարում չեղյալ իր լիազորությունները:

1918 թվականի մայիսի 26-ին կեսօրին Սեյմը ցրվեց, իսկ հինգ ժամ անց, նույն սրահում գումարվեց Վրաց ազգային խորհրդի նիստը՝ Նոյ ժորդանիայի նախագահությամբ, որը հանդիսավորապես հռչակեց Վրաստանի անկախությունը:

Վրացիների վարմունքը սարսափելի կացություն ստեղծեց հայերի համար և առաջացրեց նրանց անսահման վրդովմունքը: Հայերը, ոչ առանց հիմքի, նենգ դավադրություն ու դավաճանություն էին տեսնում վրացիների վարմունքի մեջ: Նրանք զգում էին, որ վատ խաղ է խաղացվել իրենց գլխին: Նույնիսկ նույն օրը՝ մայիսի 26-ի երեկոյան, Հայոց Ազգային խորհուրդը բուռն վիճաբանություններից հետո ձայների ճնշող մեծամասնությամբ որոշեց բողոքել Վրաստանի անկախության դեմ, սակայն դեպքերի հետագա զարգացման հետևանքով այդ որոշումը չգործադրվեց:

Այդ օրերին հայ գործիչների մեջ միաձայնություն չկար: Ա. Ահարոնյանը, Ստ. Մամիկոնյանը, Տ. Բեկզաղյանը, Ա.Բաբայանը, Ռ. Տեր-Մինասյանը և էսեռները վճռականորեն դեմ էին անկախությանը: Խ. Կարճիկյանը, Ս. Հարությունյանը, Ավ. Շահխաթունյանը, Ս. Վրացյանը, Ա. Երզնկյան, մենշևիկները կողմնակից էին շուտափույթ կերպով Հայաստանի անկախությունը հայտարարելուն:

Այդ հարցում վճռական խոսք ասաց ՀՀԴ-ն: Մայիսի 26-ի երեկոյան տեղի ունեցավ ՀՀԴ Թիֆլիսի կոմիտեի արտակարգ նիստը, որն անհրաժեշտ գտավ, որ Հայոց Ազգային խորհուրդը, ուժեղացնելով իր կազմը, ստանձնի կառավարման ֆունկցիաներ:

1918 թվականին մայիսի 27-ին Ադրբեջանի ազգային խորհուրդը հայտարարեց Ադրբեջանի անկախությունը:

Անկախության հայտարարության վրա պնդում էին նաև Բաթումից վերադարձած հայ ներկայացուցիչները՝ Հ. Քաջազնունին, Ա. Խատիսյանը, Մ. Պապաջանյանը, որոնք մայիսի 27-ի երեկոյան մանրամասնորեն զեկուցեցին

բանակցությունների ընթացքի և ստեղծված իրավիճակի մասին: Հաջորդ օրը՝ 1918 թվականի մայիսի 28-ին Հայոց Ազգային խորհուրդը որոշեց Բաթում ուղարկել հայկական պատվիրակությունը (Հ. Քաջազնունին, Ա. Խատիսյանը, Մ. Պապազանյանը)՝ տալով նրան անկախ Հայաստանի անունից թուրքերի հետ բանակցելու և հաշտություն կնքելու բացարձակ լիազորություն: Իսկ Հայաստանի անկախության հայտարարությունը, ինչպես Ս. Վրացյանն է նշում՝ եղել է ավելի ուշ՝ մայիսի 30-ին, ավելի արտաքին ճնշումների տակ, քան Ազգային խորհրդի հոժար կամքով:

Մայիսի 29-ին գունարվեց ՀՀԴ Արևելյան և Արևմտյան բյուրոների, ՀՀԴ Թիֆլիսի Կենտրոնական կոմիտեի, Սեյմի ու Ազգային խորհրդի դաշնակցական ներկայացուցիչների միացյալ նիստը, որտեղ որոշվեց Հայաստանը հայտարարել անկախ հանրապետություն, կազմել կառավարություն միջկուսակցական հիմունքներով՝ մինչև օրենսդրական ժողովի գումարումը: Որոշվեց նաև Ազգային խորհուրդն ու կառավարությունը տեղափոխել Երևան, որը պիտի դառնար Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաքը:

Այդ ժողովից հետո 1918 թ. մայիսի 30-ին Հայոց Ազգային խորհուրդը հրապարակեց հետևյալ հայտարարությունը, որն, թեև իսկական առումով անկախության հռչակում չէր, բայց դեպքերի բերումով դարձավ այդպիսին:

□Հայտարարություն: «Անդրոկվասի քաղաքական ամբողջության լուծումով և Վրաստանի ու Ադրբեջանի անկախության հռչակումով ստեղծված նոր դրության հանդեպ Հայոց Ազգային խորհուրդը իրեն հայտարարում է հայկական գավառների գերագույն և միակ իշխանություն: Որոշեց ծանրակշիռ պատճառներով թողնելով մոտիկ օրերը կազմել հայոց ազգային կառավարություն, Ազգային խորհուրդը ժամանակավորապես ստանձնում է կառավարական բոլոր ֆունկցիաները՝ հայկական գավառների քաղաքական և վարչական դեկր վարելու համար:

Հայոց Ազգային խորհուրդ, 1918թ. մայիսի 30, Թիֆլիս>>: Այս բանաձևի հեղինակը Նիկոլ Աղբալյանն էր:

Այսպիսով՝ Հայաստանի անկախության հայտարարության օրը իսկապես պետք է համարվի մայիսի 30-ը, սակայն, հակառակ դրան, համարվում է մայիսի 28-ը, այսինքն՝ այն օրը, երբ Ազգային խորհուրդը որոշեց հայկական պատվիրակություն ուղարկել Բաթում, իսկ հաշտության բանակցություններ վարելու թուրքերի նախապայմանը անկախության հայտարարությունն էր, ուստի այդ օրն էլ կարող է համարվել անկախության սկզբնավորության օր:

Այսպես թե այնպես, Հայաստանի Հանրապետության ծագման օրը եղավ մայիսի 28-ը:

Այդ օրը դարձավ նվիրական հայ ժողովրդի համար, մտավ ազգային տոնացույցի մեջ, իբրև սրբազան օրերից մեկը:

Մեր պատմության այդ ծանրագույն ժամանակաշջանը միաժամանակ ազգային իդձերի իրականացման ժամանակաշրջան էր: Հինգ դարից ավելի կորցրած պետականության վերականգնումը մեր հինավուրց ժողովրդի դարավոր բաղձանքն էր, որն իրականացավ համառ պայքարով, անթիվ զոհերով ու զրկանքներով: Հայկական պետական վերականգնումը հայ ժողովրդի մեծագույն հաղթանակն էր, բեկումնային իրադարձություն նրա կյանքում, բազմադարյան պատմության մեջ:

Բաթումի պայմանագիրը և Հայաստանի պետականության վերականգնումը

Հայաստանի պետականության վերականգնման և Հայաստանի Հանրապետության ստեղծման փաստը ի լուր ամբողջ աշխարհի հայտնել են Հայոց Ազգային խորհրդի նախագահ Ա. Սհարոնյանը, վարչապետ Հ. Քաջագունին, արտաքին գործերի նախարար Ա. Խատիսյանը՝ հետևյալ հակիրճ ու հստակ ծանուցմամբ. «Անդրկովկասյան հանրապետության կազմալուծումից հետո Հայոց Ազգային խորհուրդը, այն իրավունքների հիման վրա, որով նրան լիազորել է հայ

ժողովուրդը, 1918 թվականի մայիսի 8-ին որոշեց հռչակել հայկական պետության անկախությունը, հիմնեց Հայկական ժողովրդավարական Հանրապետություն>>:

Հայոց ազգային խորհրդի պատվիրակներ Ա. Խատիսյանը (պատվիրակության նախագահ), Ն. Քաջազունին և Մ. Պապաջանյանը Բաթում հասան 1918 թ. մայիսի 30-ին և նույն օրն էլ, երեկոյան ժամը 5-ին, սկսվեցին բանակցություններ հայկական և օսմանյան պատվիրակությունների միջև: Մի շարք նիստերից հետո կողմերը եկան համաձայնության և 1918 թ. հունիսի 4-ին ստորագրվեց «Հաշտության և բարեկամության պայմանագիր Օսմանյան կայսերական կառավարության և Հայաստանի Հանրապետության միջև», երեք հավելվածներ, որոնք վերաբերում էին տրանզիտին, սահմանակից շրջաններում առևտրին, կրոնական ազատություններին և մեկ համաձայնագիր՝ երկաթուղային գույքի բաշխման մասին: Թուրքական կողմից այն ստորագրեցին պետական խորհրդի նախագահ Խալիլ բեյը և Կովկասյան ռազմաճակատի օսմանյան զորքերի գլխավոր հրամանատար, գեներալ-լեյտենանտ Վեհիբ Մահմեդ փաշան, հայկական կողմից՝ Ա. Խատիսյանը, Ն. Քաջազունին և Մ. Պապաջանյանը: Դա առաջին միջազգային փաստաթուղթն էր, որ ստորագրում էին անկախ ՀՀ-ն ներկայացուցիչները:

Բաթումի հիմնական դաշնագիրը բաղկացած էր 14 հոդվածներից: Առաջին հոդվածն արձանագրում էր, որ Օսմանյան կայսերական կառավարության և ՀՀ կառավարության միջև հաստատվում է հաշտություն և մշտական բարեկամություն:

Երկրորդ հոդվածը գծում էր հայ-թուրքական սահմանը: Թուրքիային էին անցնում ոչ միայն Արևմտյան Հայաստանը, այլև Արևելյան Հայաստանի տարածքի զգալի մասը՝ Շարուր-Դարալագյազը, Նախիջևանը, Մուրմալուն, Կարսը, Կադզվանը, Սարիղամիշը, Ախալքալաքը, Լոռին: Հայաստանը բաղկացած էր լինելու Նոր Բայազետի գավառից, Երևանի, Էջմիածնի, Ալեքսանդրապոլի և Ղարաքիլիսայի գավառներից մի մասից՝ ընդամենը 9.000 քառակուսի վերստ (մոտ 11.000 քառակուսի կիլոմետր) տարածություն: Պետական սահմանն անցնում էր

Երևանից 7 կիլոմետր հեռավորության վրա: Թուրքիան հայերին էր հատկացնում ամբողջ Անդրկովկասի տարածքի 5 տոկոսը, որտեղ բնակվում էր ընդամենը 310 հազար մարդ, որից էլ հայեր՝ 230 հազար: Մինչդեռ Վրաստանին տրվում էր երկրամասի տարածքի 33 տոկոսը՝ 61.000 կմ քառակուսի, Ադրբեջանին՝ 38 տոկոս՝ 70.000 կմ քառակուսի: Հայերը պահանջում էին 54.5 հազար կմ քառակուսի, որը 29 տոկոսն էր, բայց ստացան 5 տոկոս: Կովկասահայության ճնշող մասը՝ 1 միլիոն 200 հազար մարդ, բնակվելու էին ՀՀ սահմաններից դուրս: Կ. Պոլսում Գերմանիայի դեսպան Բերնսդորֆի արտահայտությամբ՝ «Թուրքերը հայերին տեղ տվեցին Սևանում լողալու համար, բայց դուրս գալու՝ չորանալու համար, տեղ չտվեցին»:

Ստորագրված հավելվածներով թուրքական զորքերն իրավունք էին ստանում անարգել անցնել Հայաստանի տարածքով, օգտվել Ղարաքիլիսա-Ղազախ խճուղուց՝ զորամասեր և ռազմամթերք փոխադրելու համար:

Թուրքիան համաձայնեց ինքնիշխան Հայաստանի գոյությանը այն հաշվով, որ տնտեսապես թույլ և չնչին տարածք ունեցող Հայաստանը չի կարող վտանգ սպառնալ Թուրքիային, իսկ հեռանկարում նրանք տեսնում էին այդ Հայաստանի վերացումը:

Երրորդ հոդվածը նախատեսում էր, որ հայ-ադրբեջանական սահմանի վերաբերյալ համաձայնագրի մասին պիտի հաղորդվի օսմանյան կառավարությանը:

Չորրորդ հոդվածով օսմանյան կառավարությունը պարտավորում էր զենքի ուժով օգնություն ցույց տալ ՀՀ կառավարությանը այն դեպքում, եթե վերջինս այդ օգնությունը խնդրեր՝ երկրում կարգն ու հանգստությունը ապահովելու համար:

Հատուկ ուշադրության է արժանի հինգերորդ հոդվածը, որով ՀՀ կառավարությունը պարտավորվում էր գործուն կերպով հակազդել, որպեսզի ոչ մի բանդա չկազմավորվի և չզինվի իր տարածքում, ինչպես և զինաթափել ու ցրել բոլոր բանդաները, որոնք կփորձեն թաքնվել այնտեղ: Խոսքն այստեղ վերաբերում

Էր Անդրանիկի գորամասին և գոյություն ունեցող ֆիդայական խմբերին: Հատկանշական է, որ այդ հոդվածի հիշատակումը Ս. Վրացյանի մոտ բացակայում է:

Վեցերորդ հոդվածում խոսվում էր ՀՀ-ում բնակվող մուսուլմանների կրոնը հարգելու մասին, յոթերորդ հոդվածը վերաբերում էր հյուպատոսական կոնվենցիային, ութերորդը՝ երկաթուղային տարիֆներին, իններորդը՝ փոստային և հեռագրական կապին, տասներորդը՝ կողմերի քաղաքացիների անշարժ գույքի տնօրինմանը:

Ուշագրավ է տասնմեկերորդ հոդվածը, ըստ որի, ՀՀ կառավարությունը պարտավորվում էր գործադրել բոլոր ջանքերը՝ որպեսզի Բաքու քաղաքից անհապաղ էվակուացվեն այնտեղ գտնվող բոլոր հայկական զինվորական ուժերը:

Տասներկուերորդ հոդվածով կողմերը պայմանավորվում էին ուժի մեջ թողնել Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի դրույթները, տասներեքերորդը վերաբերում էր գորքերի էվակուացիային, իսկ վերջին՝ տասնչորսերորդ հոդվածը նախատեսում էր պայմանագիրը փոխադարձաբար վավերացնել մեկ ամսվա ընթացքում:

Բաթումի պայմանագրի մասին Ս. Վրացյանն իր խոսքն ավարտում է այսպես՝ վերջնահաշվարկը, հավանաբար, թողնելով ընթերցողին. «Այսպես,-գրում է նա,- ըստ Բաթումի դաշնագրի, Հայաստանը դառնում էր անկախ պետություն: Ահ ու դողով մտնում էր նա ինքնիշխան ազգերի համակեցության մեջ, իբրև ազատ անձնավորություն միջազգային իրավունքի: Նրա հողի տարածությունը մոտավորապես 12.000 քառակուսի կիլոմետր էր, բնակչության թիվը գաղթականներով միասին՝ մոտ մեկ միլիոն: Եվ... մայրաքաղաքից յոթ կիլոմետր հեռու երևում էին թուրքական թնդանոթները...»:

Բաթումի պայմանագիրը ոչ թե թուրքական «գրասրտության» արդյունք էր, նրանց «պարզևն էր» հայերին, ինչպես փորձում էին ներկայացնել Կարաբեքիրը, Վեհիբը և ուրիշներ, այլ թուրքական քաղաքականության շրջադարձի պատճառը, ինչպես երևում է Խալիլ Բեյի, նույն Վեհիբ փաշայի և Շևքի

փաշայի ակամա խոստովանանքներից, Սարդարապատի, Բաշ-Ապարանի և Ղարաքիլիսայի տակ հայերի հերոսամարտերն էին: Դեռևս 1920 թ. ապրիլի 20-ին, ժխտելով Հայաստանի անկախությունը թուրքական շնորհ համարելու մտայնությունը, Համո Օհանջանյանը հայտարարել է. «Իր անկախությունը պաշտպանելու պատրաստակամությունը հայ ժողովուրդը ապացուցել է Սարիղամիշի, Սարդարապատի, Ղարաքիլիսայի և այլ մարտերում, ուր Հայաստանի հազարավոր զավակներ զոհվեցին այդ անկախության համար... Հայ ժողովուրդը իր այս զոհերով ստեղծեց անկախ և ինքնիշխան Հայաստանի Հանրապետությունը»: Ավելացնենք նաև, որ Ղարաքիլիսայի հերոսամարտում զոհվել էր Հ. Օհանջանյանի ավագ որդին՝ Մոնիկը:

Բաթումի պայմանագրով Անդրկովկասից Թուրքիային բռնակցվեց 38 հազար քառակուսի վերստ տարածք, որը պոկված էր Հայաստանից և Վրաստանի հայաբնակ վայրերից: Այդ տարածքը 12.5 հազար քառակուսի կիլոմետրով ավելին էր այն տարածքից, որ թուրքերը զավթել էին Բրեստի դաշնագրով:

Սակայն Բաթումի թալանչիական պայմանագիրը կարճատև գոյություն ունեցավ: 1918 թվականին Մուղրոսի զինադադարով Օսմանյան կայսրությունը ճանաչեց իր անվերապահ պարտությունը Առաջին համաշխարհային պատերազմում, և դեկտեմբերի սկզբին թուրքական զորքերը հեռացան Անդրկովկասից, իսկ Կարսի մարզը դատարակեցին 1919 թվականի ապրիլին:

Եզրակացություն

Առաջին անգամ հայկական հարցը քննարկելու, հայ գաղթականության օրհասական դրության և օգնության հարցի համար կազմվում է ՀՀ պատվիրակություն:

Հայկական պատվիրակությունը հանդես էր գալիս ոչ թե իր կամ որևէ կազմակերպության, այլ անկախ հայկական պետության անունից:

Այդ պայմանագրով լիովին կորսվեց Արևմտյան Հայաստանը, իսկ Արևելյան Հայաստանից փաստացի մնաց միայն Արարատյան դաշտը՝ հարակից մի քանի տարածքներով: Թուրքիան առաջինը ճանաչեց Հայոց պետականությունը և հայ ժողովուրդը սկսեց գիտակցել իր պատմական դերը և ազգային ինքնությունը: Բաթումի պայմանագիրը առաջին փաստաթուղթը դարձավ հայերի և թուրքերի միջև որպես պետություններ:

Պայմանագիրը կնքելու արդյունքում Հայաստանը կորցրեց 28 հազար քառ կմ տարածք բայց ձեռք բերեց անկախություն, ինչը խիստ կարևոր էր ողջ հայության համար: Այսօր Արցախը և Հայաստանը կանգնած են նման խնդրի առջև:

Թուրք-Ադրբեջանական տանդեմը օգտվելով այն հանգամանքից որ Արցախյան երկրորդ պատերազմում հայկական կողմը պարտվել է նրան նորից ցանկանում են պարտադրել զիջումներ, ոչ միայն իրենց տարածքների մեջ ներառել Արցախը այլև Ջանգեզուրը, Գեղարքունիքը, Վայոց ձորը և այլ տարածքներ: Ի վերջո այդ ուժերի վաղեմի երազանքը եղել է 12 հազար կմ² տարածքը կամ հավանաբար ընդհանրապես ՀՀ-ի ինքնիշխանության կորուստը: Այսօր էլ այդ խնդիրը արդիական է և մտահոգող:

Բաթումի պայմանագիրը միանշանակ չնդունվեց հայ գործիչների և հասարակական քաղաքական ուժերի կողմից:

Ձորավար Անդրանիկը չճանաչեց այն և իր կամավորական ջոկատով հեռացավ Սյունիք և Նախիջևան: Ժողովրդական մեծ գորապետն անհաշտ էր այն կառավարության հետ, որը համարում էր, իբր, հայակեր թուրքի պարզևածը:

Հայաստանը, թեկուզ և փոքրիկ, թեկուզ խեղճ ու անճար, բայց փաստորեն հայ ժողովրդի մնացորդած հավաքատեղին էր և ամենայն պաշտպանության կարոտ:

Հնչակյան կուսակցության Թիֆլիսի կենտրոնական վարչությունը ևս պահանջեց չեղյալ համարել Բաթումի պայմանագիրը: Իրենց բողոքի ձայնը բարձրացրին նաև Երևանի հայոց ազգային խորհրդի դաշնակցական թևը, ՀՅԴ Թիֆլիսի կոմիտեն:

Հայաստանի հանրապետության պետական այրերից Սիմոն Վրացյանը հետագայում իր հուշերում գրում էր, որ իր կյանքի առաջին իսկ օրերից Հայաստանի հանրապետության « Խորհուրդը դուրս եկավ ներքին շաղախից զուրկ, ամուր մեծամասնություն չունեցող, հակամարտություններով ու անակնկալներով հարուստ մի մարմին: Նրա հիվանդությունը բնածին էր և մինչև վերջ էլ կարելի չեղավ դարմանել... »

Սակայն ինչ էլ որ լիներ ծնվել էր Հայաստանի նոր պետականությունը: Ու այն պետք է զարգանար ու ամրանար:

Եվ եթե ունեցավ ավելի շատ խորտակումներ, քան բնական վերելք, դա հետևանք էր ոչ թե բնածին հիվանդության այլ առավել միջազգային բարդ իրադրության:

Ժողովուրդը, պատրաստ էր վերածննդի ու բնական զարգացման, խանդավառ աշխատանքի և մեծ հաղթանակների:

Հայոց նոր պետություն, խորհրդարան, կառավարություն, զորք ու դրոշակ... ինչ իրականություն պիտի բացվեր, ինչպիսի ճանապարհ, ինչ բաղձալի հեռանկար...

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Միմոնյան Հր. Ռ., Հայոց պատմության հիմնահարցեր հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը, Եր.: Զանգակ 97:
2. Հայ ժողովրդի պատմություն, 1 հատոր:
3. Խատիսյան Ա., Խորհրդային Հայաստան
4. Միմոն Վրացյան «Հայաստանի Հանրապետություն» ցանկ հրատ.